

Ана Димишковска

Гоце Смилевски,
Разговор со Спиноза,
 Дијалог, Скопје, 2000

Во пајажината на разговорот

Неколку тенки, сребрени нишки, сплетени така што не можат една без друга и распнати над бездната на бескрајот: ете ја невидливата пајажина на зборовите во која треперат самотните души, понекогаш внимателно врзувајќи ги нејзините јазли, понекогаш прпелкајќи се и самите заврзани во нив. Но неповторливиот звук на тој трепет без престан патува низ големата мрежа, нечујно потресувајќи ги дури и нејзините најдалечни катчиња: сè додека осаменичките бранови, во еден миг, не се сретнат во моќно совпаѓање, додека сопствениот молк не се прочита во туѓиот крик, а болката на непознатиот, неочекувано, не си го најде својот пат токму низ нашите зборови.

Светот на телесните нешта, несомнено, го познава чудесниот феномен на резонанцата; сликата на бетонски мост кој се урива од ударот на метал во работ на една кристална чаша, овозможува донекаде да се насети физичката димензија на неговата моќ. Но, како неспоредливо поцврсти од бетонот, ниту бестелесните бедеми - оние на времето, на јазичните, културните, и религиозните разлики - не се покажуваат доволно моќни да ѝ одолеат на неговата невидлива сила. Силата на еден едноставен, навидум мал гест, сличен

Ана Dimishkovska

Гоце Смилевски,
Разговор со Спиноза,
 Дијалог, Скопје, 2000

Në pezhishkën e bisedës

Disa fije të holla, të argjendta, të gërshetuara asisoji që nuk munden njëra pa tjetrën dhe të varura mbi greminën e paskajit: ja pezhishka e padukshme e fjalëve në të cilën dridhërijnë shpirtërat e vetmuar, duke i lidhur ndonjëherë me kujdes nyjet e saj, ndonjëherë duke u ngatërruar edhe vetë në to. Por zëri i papërsëritshëm i kësaj dridhërimie udhëton pa pushuar nëpër rrjetën e madhe, duke i shqetësuar pahetueshëm madje edhe këndet e saj më të largëta: deri atëherë kur valët vetmitare, për një çast, nuk piqen në një përputhmëri të plotë, derisa heshtja vetanake nuk lexohet në klithmën e huaj, ndërsa dhembja e të panjohurit, papritmas, nuk e gjen rrugën e vet pikërisht nëpër fjalët tona.

Fjala e gjërave të shtatshme, pa dyshim, e njeh fenomenin e mrekullueshëm të rezonancës; imazhi i urës prej betoni që rrëzohet nga goditja e metalit në skajin e një gote të kristaltë, jep mundësi të hetohet deri-diku dimensionin fizik i fuqisë së saj. Por, megjithëse pakrahasimisht më të fortë se betoni, as bedemet e pashtatshme – ata të kohës, të dallimeve gjuhësore, kulturore dhe religjioze - nuk tregohen mjaft të qëndrueshëm t'i bëjnë ballë fuqisë së saj të padukshme. Forca e një gjesti të rëndomtë, në dukje e vogël, e ngjashme me atë takimin e kumbueshëm të

на онаа свонлива средба на металот и кристалот: кога една човечка душа ќе ја погоди тајната фреквенција на друга. И колку е поголема амплитудата на таа средба, толку подлабоко таа ја менува целата конфигурација на востановениот ментален простор.

Несомнено, координатите на перцепцијата повеќе не може да бидат исти после средбата којашто се одигрува во нишките на „романот-пајажина“ „Разговор со Спиноза“ на младиот македонски писател Гоце Смилевски. Во овој имагинарен разговор, Барух де Спиноза, големиот рационалистички философ од седумнаесеттиот век, се среќава со својот соговорник кој, како што се чини, суштински му недостасувал сиот негов живот. Низ исклучителниот книжевен потфат на Гоце Смилевски, „холограмот“ на Спиноза, вообичаено проектиран низ страниците на историско-философските студии, го добива својот соблазнителен двојник - човекот од крв и месо, кој својот самотен универзум парадоксално го сподедува со сите нему слични кои некогаш постоеле или ќе постојат. Но, влогот на разговорот со Спиноза е далеку поголем одошто би можело да се помисли на прв поглед, во заслепеноста од допирот со еден живот кој оживува под играта на зборовите. Имено, во таа игра не се обликува само човекот Спиноза, соперникот на истоимениот лик од историско-философската фикција, туку едновременно и Спиноза книжевниот јунак - соперникот на Спиноза-философот. Спротивственоста на овие два лика е една од суштествените димензии на судирот кој јачи низ целата структура на романот и кој е толку темелен и сеприсутен што одвај да може да биде согледан како негова засебна одлика. Асимилирајќи го философот во себеси, книжевниот лик се претвора во негова невидлива субверзија, отелотворена опозиција на самиот негов дискурс, на сознајниот патос и рационалната структурираност врз кои тој почива. Низ пајажината на

metalit e kristalit: kur një shpirt njeriu do ta qëllojë frekuencën e fshehtë të shpirtit tjetër. Dhe sa më e madhe të jetë amplituda e atij takimi, aq më thellësisht e ndryshon ajo konfiguracionin e tërë të hapësirës së vendosur mentale.

Pa dyshim, koordinatat e percepcionit nuk munden të jenë edhe më tutje të njehta pas takimit i cili ndodh në fijet e "romanit – pezhishkë" "Bisedë me Spinozën" të shkrihtarit të ri maqedonas Goce Smilevski. Në këtë bisedë të imagjinuar, Baruh de Spinoza, filozofi i madh racionalist i shekullit shtatëmbëdhjetë takohet me bashkëbiseduesin e tij, i cili, siç duket, thelbësisht i ka munguar gjatë gjithë jetës. Përmes ndërmarrjes së veçantë letrare të Goce Smilevskit, "hologrami" i Spinozës, i projektuar zakonshem nëpër faqet e studimeve historike-filozofike, e fiton dytëshorin e tij fantazmagorik – njeriun prej gjaku e mishi, i cili univerzin e vet e paradoskalisht e ndan me të gjithë njerëzit e ngjashëm me të, që dikur kanë ekzistuar ose që do të ekzistojnë. Mirëpo deponimi në bisedën me Spinozën është shumë më i madh se sa do të kishte mundur të merret me mend në shikim të parë, në verbërinë e kontaktit me një jetë e cila ngjallet nën lojën e fjalëve. Pra, në atë lojë nuk formësohet vetëm njeriu Spinoza, kundërshtari i personazhit me të njejtin emër nga fiksioni historik-filozofik, po njeherësh edhe Spinoza personazh letrar / kundërshtari i Spinozës-filozof. Kundërshtia e këtyre dy personazheve është njëra nga dimensionet thelbësore të konfliktit i cili shkon duke u forcuar gjatë gjithë strukturës së romanit dhe i cili është aq i themeltë dhe i gjithpranishëm sa që mezi mund të vërehet si karakteristikë e veçantë e saj. Duke e asimiluar filozofin në vetëvete, personazhi letrar shndërrohet në subverzion të padukshëm, opozitë e bërë nga vetë diskursi i tij, nga patosi njohës i strukturimit mbi të cilin qëndron ai. Nëpër pezhishkën e narracionit letrar, imagjinata lozonjare padiktueshëm i shtrin duart e veta kah djepi filozofik, duke e vjedhur ngapak, hap pas hapi, atë i cili

книжевната нарација, разиграната имагинација незабележливо ги пружа своите дланки кон философската лулка, откраднувајќи го, чекор по чекор, оној кој беше речиси сраснат за неа, откраднувајќи го токму мислителот и неговиот говор, за да му покаже една друга моќ - моќта на јазикот кога зборовите играат по нови, дотогаш неиспробани правила.

„Монологот не суштествува/монологот е измислена работа“ запиша во една своја песна Блаже Конески. Ја познавал ли, или можеби само ја насетувал таа вистина „проколнатиот философ“, екскомуницираниот Евреин кој смирено ја носел триовата круна на социјалната изолација? „Никој да не комуницира со него ниту писмено ниту пак усно, никој да не живее со него под ист покрив, никој да не му се приближи поблиску од четири лакти, никој да не го чита она што тој го напишал“ - херемот фрлен врз неговите плеќи е всушност тешката клетва на осуденост на монолог, која постепено го разјадува најсуптилниот темел на себноста - чувството за извесноста на сопственото постоење. Но, метафизичката правдина на необјаснив начин ги вкрстува патиштата на човечките судбини: макар и стотици години по својата смрт, макар само низ страниците на една книга, осудениот на монолог, сепак одново се здобива со своето полнокрвно постоење - она на човек кој разговара и со кого што се разговара. И навистина, суштествува ли, воопшто, монологот? Имено, сега во гласот на Спиноза веќе има нешто што го надминува, нешто помоќно и побогато од сета блескава проникливост на неговото самопознание: внатрешното присуство на *другиот*, понижувачкиот поглед од онаа точка што е недостапна за нас самите, а сепак неопходна за интуитивното осознавање на целината на сопствениот живот.

Точката, од која започнува да пука стаклото. Центарот на една нова пајажина, сочинета од тенките линии на

ishte thuajse i pjekur për të, duke e vjedhur pikërisht mendimtarin dhe ligjërimin e tij, që t'i tregohet një fuqi tjetër – fuqia e gjuhës kur fjalët luajnë sipas rregullave të reja, deri më atëherë të paprovuara.

“Monologu nuk është qenësor/monologu është punë e shpikur” ka shënuar në njërën nga vjershat e tij Blazhe Koneski. E ka njohur ose jo, ose vetëm e ka parandjerë këtë të vërtetë “Filozofi i mallkuar”, hebriu i ekskomunikuar i cili në të gjallë të tij e pat mbajtur mbi kokë kurorën me ferra të izolimit shoqëror? “Askush mos të komunikojë me të as me shkrim as me gojë, askush të mos jetojë me të nën një kulm, askush mos t'i afrohet më afër se katër pashë, askush mos ta lexojë atë që e ka shkruar ai” – heremi i hedhur mbi shpatullat e tij në të vërtetë është një namë e rëndë për dënim me monolog, gjë e cila e bren dalëngadalë themelin më subtil të vetvetisë - ndjenjën e sigurisë së ekzistimit vetanak. Mirëpo e drejta metafizike në mënyrë të pashpjegueshme i kryqëzon udhët e fateve njerëzore: së paku edhe qindëra vjetë pas vdekjes së tij, madje vetëm nëpër faqet e një libri, i dënuari me monolog, përsëri e fiton ekzistimin e tij të plotë - atë të njeriut që bisedon dhe me të cilin çfarë bisedohet. Dhe, me të vërtetë, a është fare qenësor monologu? Në të vërtetë, tash në zërin e Spinozës ka diçka e cila e tejkalon atë, diçka më të fuqishme e më të pasur nga e gjithë thellësia e vetënjohjes së tij: prania e brendshme e *tjetrit*, shikimi depërtues nga ajo pikë që është e pakapshme për vet neve, po megjithatë e domosdoshme për njohjen intuitive të tërësisë së jetës tonë.

Pika, nga e cila fillon të plasë qelqi. Qendra e një pezhishke, e bërë nga vijat e holla të plasave që zgjërohen

пукнатините што се шират во сите правци по мазната и бестрасна површина на говорот на Спиноза, онаков каков што го познаваме од неговите философски трактати. Додека вечната и бесконечна супстанција осознаена со највисокиот облик на познанието студено блеска во неговите философски дефиниции и аксиоми, окото не може да се отргне од еден друг, поинаков призор што се отвора низ лавиринтите на романот; не може, а да не ја види *ощрицаиџа на сечилоиџо* на светот длабоко зариена во вените на философот. Разумот против афектите, против очајот и тагата - но кога ли ќе ја осознае таа спасоносна моќ шестгодишното момченце кое ја губи мајка си и чии дланки никогаш повеќе не ќе умеат да се отворат за да примат нешто, плашејќи се од неминовноста на загубата? Умот против сетилата - но црвениот кревет со завеси, ледикантот, колекката на раѓањето и смртта - неговата и на сите негови блиски, никогаш нема да го види него, Барух де Спиноза, како од длабочините на своето суштествување се дава себеси на друг. Вечноста против минливоста - но чудесните очи на Клара Марија, во недофатливата игра на прашања и одговори умеат да го видат она што вечно му се измолкнува на погледот на мислителот: полнотијата на едно јас исткаено од времето, од краткотрајните и минливи нешта кои можат да бидат отргнати од непостоењето само преку будноста на нечија свест којашто ги гледа, слуша, мириса, допира. Бескрајот против ограниченоста - но зошто самиот философ е толку вознемирен од животното изобилство концентрирано во едно поединечно, ограничено, конечно тело - она на неговиот ученик Јоан Казеариус?

Така, низ ткивото на разговорот со Спиноза постојано течат два паралелни тока. Темелното двојство на говорникот и соговорникот, суштински впишано во јазикот како негов конститутивен белег, е нешто од што не може да избега ниту најсамотниот ум, макар

нè të gjitha drejtimet nëpër sipërfaqen e lëmuet dhe pa trasë të ligjërimet të Spinozës, të tillë siç e njohim nga traktatet e tij filozofike. Derisa substanca e amshueshme dhe e pafund e njohur me formën më të lartë të njohjes shkëlqen ftohtë në definicionet dhe aksiomat e tij filozofike, syri nuk mund të largohet nga një pamje tjetër, e ndryshme, që hapet nëpër labirintet e romanit; nuk mund e të mos e shohë *tehun* e mprehtë të thikës së botës të ngulur thellë në venat e filozofit. Arsyeya kundër afekteve, kundër dëshpërimit e pikëllimit – po kur do ta njohë atë fuqi shpëtimtare djaloshi gjashtëvjeçar i cili e humb të ëmën dhe duart e të cilit asnjëherë nuk do të mund të zgjaten të pranojnë diçka, duke u frikësuar nga patjetërsia e humbjes? Mendja kundër shqisave – por krevati i kuq me perde, ledikanti, djepi i lindjes dhe vdekjes – e tija dhe e të gjithë të afërmeve të tij, asnjëherë nuk do ta shohë atë, Baruh de Spinozën, si nga thellësitë e të qenmes së tij ia jep vetëveten tjetërkujt. Amshimi kundër kalueshmërisë - mirëpo sytë e magjishëm të Klara Marisë, në lojën e pakapshme të pyetjeve e përgjegjeve dinë ta shohin atë që amshueshëm i del përpara shikimit të mendimtarit: plotnia e një un-i e ndërthurur nga koha, nga gjërat afatshkurtëra e të kalueshme të cilat mund të shkëputen nga mosekzistimi vetëm përmes syçeltësisë së vetëdijes së dikujt e cila i shikon, i dëgjon, iu merr erë, i prek. Paskaji kundër të kufizuarës – po pse vetë filozofi është aq i shqetësuar nga pasuria jetësore e koncentruar në një trup individual, të kufizuar - në atë të nxënësit të tij Joan Kazearius?

Kështu, nëpër indin e bisedës me Spinozën vazhdimisht rrjedhin dy ecuri paralele. Dynakësia e themeltë e biseduesit dhe bashkëbiseduesit, e shënuar qenësisht në gjuhë si shenjë e saj konstitutive, është diçka prej të cilës nuk mund të ikën as mendja më e vetmuar, sikur ikja e tij

неговото бегство да трае и стотици години: зборовите се траги кои, порано или подоцна, го оддаваат токму она што најмногу сакаат да го скријат. Оттаму, на пајажината спонтано ѝ се придружуваат метафорите на палимпсестот и понорницата: зад планот на видливото, покажаното, искажаното во разговорот, постојано демне она другото, притаеното, премолчаното. Два гласа, два лика на еден ист човек - Спиноза кој двапати го раскажува својот живот низ очите на двата свои портрета кои ги делат дваесетина години, далечни како два света во една иста душа. Додека во првиот дел на романот зборува умниот и смирен лик на мислителот заштитен со непробојната обвивка на интелектот, незасегнат од болката на минливоста, некаде одоздола, под неговите зборови, нејасно се насетуваат контурите на портретот на „философот со матен поглед“. Кога во вториот дел на романот ќе одекне неговиот глас - гласот на оној кој дознал за очајот и тагата, оној околу кого заштитната обвивка се скаменила во задушувачки оклоп, кршејќи го лакот на веѓите и аглите на усните, цртите на портретот од младоста бледнеат до неприпознавање, впиени во порозните карпи на недоживеаното. Просторот меѓу паралелните приказни, како и оној меѓу паралелните прави, останува одбележан со отсуството на пресекување, на вистинска средба: не само на Спиноза со Клара Марија, ниту на Спиноза со Јоан Казеариус, туку и на Спиноза со самиот себеси. Клетвата на самотијата, се чини, е фрлена врз неговите плеќи далеку пред херемот на неговите собираќа: јас кое живее за вечноста, но вклетшено во времето, останува заробено од другата страна на огледалото, не успевајќи да го сфати длабокото значење на мајчиното предупредување дека оној кој предолго стои пред мазната површина обземен од сопствениот лик, ризикува да биде засекогаш проголтан од него...

të zgjasë edhe qindëra vjetë: fjalët janë gjurmë të cilat më heret ose më vonë e zbulojnë pikërisht atë të cilën synojnë më së shumeti ta fshehin. Së këndejmi, pezhishkës spontanisht i bashkangjiten metaforat e palimpsestit dhe xingonës: prapa planit të së dukshmes, të së dëftuarës, të së shprehurës në bisedë, vazhdimisht përgjon ajo tjetra, e fshehta, e heshtura. Dy zëre, dy personazhe të të njejtit person – Spinoza i cili dy herë e rrëfen jetën e tij përmes syve të të dy portreteve të tij të cilat i ndan mes vetes një kohë prej njëzet vjetësh, të largët si dy botëra brenda një shpirti. Derisa në pjesën e parë të romanit flet personazhi i urtë dhe i qetë i mendimtarit i mbrojtur me mbështjellcën e padepërtueshme të intelektit, i paangazhuar me dhembjen e kalueshmërisë, diku përfundi, përfundi fjalëve të tij, hetohen paqartas konturat e portretit të “Filozofit me shikim të trubullt”. Kur në pjesën e dytë të romanit do të jehojë zëri i tij – zëri i atij që e ka zbuluar dëshpërimin dhe pikëllimin, ai rreth të cilit mbështjellca e padepërtueshme është gurëcuar në një gëzhjojë ngulfatëse, duke e thyer harkun e vetullave dhe këndet e buzëve, vijat e portretit të rinisë zbehen deri në shkallën e mosnjohjes, të thithura në shkëmbinjtë e vjetër të të papërtjetuarës. Hapësira midis rrëfimeve paralele, si dhe ai midis drejtëzave paralele, mbetet i shënuar me mungesën e prerjeve të takimit të vërtetë: jo vetëm të Spinozës me Klara Marinë, as të Spinozës me Joan Kazeriusin, por edhe të Spinozës me vetëveten. Mallkimi i vetmisë, si duket, është hedhur mbi shpatullat e tij shumë para heremit të vëllezërve të tij: un-i i cili jeton për përjetësinë, por i futur në grushtin e kohës, mbetet i robëruar nga ana tjetër e pasqyrës, duke mos ia dalë ta kuptojë domethënieën e thellë të paralajmërimit të nënës se ai i cili qëndron gjatë kohë para sipërfaqes së lëmuet i mahnitur nga pamja vetanake, rrezikon të jetë i gëlltitur përgjithmonë nga ajo...

Но, кога суштинската раздвоеност на паралелните патеки станува неподнослива за изворната целина на човечкото суштество, преостанува, можеби, еден излез: да се измени од корен строгата геометрија на евклидовскиот простор, да се изнајде друг, повистинит простор каде што се спојува она што не може да суштествува одвоено, она, чиј стремеж за допир не можат да го сопрат закони од ниту еден ред. Тоа е просторот во кој животот станува пореален дури и од самиот себеси, проникнат со светлината на емпатијата и вештината на сонувањето, уловен како скапоценост во трепетот на мрежата на зборовите. Само во еден таков простор - просторот на пишувањето, Спиноза може да биде она што навистина е: душа во која како во волшебна призма се собира бескрајот, прекршувајќи се во безбројните бои на неповторливото кое, *најпосле, знае за себе.*

„Да, тогаш за првпат по разделувањето од мајчината утроба бев без прашања, бидејќи, собирајќи ги сите слики на моето минато во една истовременост, без збор ми беа одговорени сите прашања, и сè што сакав беше одново да се вратам во мајчината утроба, одново да се родам, но со сите сознанија што ги здобив додека паѓав, додека лежев на ледикантот склопчен како ембрион: верував во бескрајната радост на постоењето на она битие што ги знае и ширината и длабочината на сопственото јас, на тоа јас коешто сиот живот ми се криеше во миговите кога најупорно го барав и кога бев најблиску до него, ми се криеше тоа јас зад мојата сенка, зад мојот глас, зад најдалечната точка на хоризонтот, а сега, конечно, го гледам тоа свое јас, сега, кога лежам на ледикантот и го слушам ладењето на сопствената крв.“ (стр. 173).

Раѓајќи се на крајот на романот, на чиј почеток беше мртов, Спиноза се раѓа на онолку различни начини колку што се различни световите на читателите кои,

Mirëpo kur ndashmëria qenësore e shtigjeve paralele bëhet e padurueshme për tërësinë burimore të krijesës njerëzore, mbetet, ndoshta, një shtegdalje: të ndërrohet rrënjësisht gjeometria e hapësirës së Euklidit që s'leëshon pe, të gjendet një hapësirë tjetër, më e vërtetë ku piqet ajo që nuk mund të marrë frymë veças, ajo, synimi i së cilës për takim nuk mund ta ndalin ligje të kurrfarë rendi. Ajo është hapësira në të cilën jeta mbetet më reale madje edhe se vetëvetja, e ndërthurur me dritën e empatisë dhe me shkathtësinë e ëndërrimit, e zënë peng si gur i çmueshëm në dridhjen e rrjetës së fjalëve. Vetëm në një hapësirë të tillë - në hapësirën e shkrimit, Spinoza mund të jetë ai që është në të vërtetë: shpirt në të cilin si në prizmin magjik mblidhet paskaji, duke u përthyer në ngjyrërat e panumërta të së papërsëritshmes e cila, *më në fund, di për veten.*

“Po, atëherë për herë të parë pas ndarjes nga barku i nënës isha pa pyetje sepse, duke i mbledhur të gjitha imazhet e të së kaluarës sime në njëkohësi të vetme, pa fjalë m'u dhanë të gjitha përgjigjet, dhe gjithë çfarë desha ishte të kthehem përsëri në barkun e nënës, të lindem përsëri, por me të gjitha njohuritë që i fitova derisa po fundosësja, derisa rrija shtrirë në ledikantin e mbështjellë lëmsh si embrion: besoja në gëzimin e pafuntmë të ekzistimit të asaj qenieje që i di edhe gjërësinë edhe thellësinë e un-it vetanak, atij un-i i cili tërë jetën më fshehej në çastet kur me këmbënguljen më të madhe e kërkoja dhe kur isha më afër tij, më fshehej ai un pas hijes sime, pas zërit tim, pas pikës më të largët të horizontit, kurse tash, përfundimisht e shoh atë un timin, tash kur jam shtrirë në ledikant dhe e dëgjoj ftohjen e gjakut tim”. (fq. 173).

Duke u lindur në fund të romanit, në fillimin e të cilit ishte i vdekur, Spinoza lindet në aq mënyra të ndryshme sa janë të ndryshme botërat e lexuesve të cilët, duke biseduar me

разговарајќи со него, ги плетеа нишките на пајажината, вовлечени во играта на философијата и играта со неа - игра во која влогот не е ништо помалку од самиот живот.

Затоа и големиот мајстор на играта на пишувањето, како што со овој роман недвосмислено се покажува Гоце Смилевски, во своите раце секогаш крие една тајна: мала, речиси невидлива црвена точка, парченце материја во кое е содржан пулсот на животот, едно криво делче од душата - исто како она кое вознемирувачки стои на врвот од ножичките на д-р Тулп во Рембрантовиот „Час по анатомија“, или она кое малиот Бенто го крие во шамичето како последна врска со мајка си. Изникнат од една, а совршено доловувајќи и *разувавувајќи една друга осаменост*, и овој роман засјаува како ново отелотворување на спинозистичката неразделна поврзаност на вредното во човечкиот живот со реткоста и тежината на неговото достигнување. Оттаму, уникатноста на ова дело е видлива и несомнена потврда за неговата вредност. Тежината, како и секогаш, останува премолчано подрачје на несподеливото.

të, i thirnin fjetet e pezhishkës, të futura në lojën e filozofisë dhe në lojën me të - lojë në të cilën deponimi s'është asgjë më pak se jeta.

Prandaj edhe mjeshtri i madh i lojës së shkrimit, siç paraqitet pa dyshim me këtë roman Goce Smilevski, në duart e tij gjithmonë mban një fshehtësi: një pikë të vogël, thuajse të padukshme të kuqe, një copëz materieje ku gjendet pulsi i jetës, një pjesëz të përgjakur të shpirtit – njësoj si ajo e cila shqetësueshëm qëndron në majën e gërshërëve të dr. Tulpit në “Orën e anatomisë” së Rembrantit, ose në atë të cilën Bentoja i vogël e fsheh në shami si lidhje e fundit me nënën. I dalë nga një vetmi, e duke e arritur me përsosmëri dhe *duke zbuluar një vetmi tjetër*, edhe ky roman shkëlqen si inkorporim i lidhshmërisë së pandashme spinoziste të së vlefshmes në jetën e njeriut me rrallësinë dhe peshën e arritjes së tij. Së këndejmi, unikatësia e kësaj vepre është e dukshme dhe dëshmi e padiskutueshme për vlerat e saj. Rëndësia, si gjithmonë, mbetet hapësirë e heshtur e së pandashmes.

Përkthim: Lindita Ahmeti